

Далибор Б. Ђукић
Универзитет у Београду
Правни факултет у Београду
dalibor.djukic@ius.bg.ac.rs
ORCID ID: 0000-0003-1447-7128

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ*

Сажетак: Југословенски модел односа државе и религије није се гра-
днично мењао од 1946. године, али су се постојеће промене дешавале без
формалног нарушавања основних принципа одвојености цркве и државе. У
првим годинама након Другој светској рати доминирао је терор над верским
организацијама, али су након доношења Закона о правном положају верских
заједница из 1953. године уследиле постојеће промене. У раду се закључује став
да се југословенски модел временом удаљавао од аболционистичког при-
ступа, чији је циљ потпуна елиминација религије, ка режиму секуларне контроле
верских организација. Друга хипотеза је да однос државе и друштва према
религији није био идентичан у свим областима које су се налазиле у саставу
СФРЈ, што се понекад рефлектовало и на нормативном плану, иако да су
принципи у појединим федералним јединицама одржавали особености њихове
верске структуре, као и друштвеног значаја који је религија имала. У раду ће
бити указано и на то да у социјалистичкој Југославији, и поред званичне про-
те одвојености државе од верских заједница, нису све верске организације има-
ле идентичан правни положај.

Кључне речи: верске заједнице, слобода вероисповести, одвојеност држа-
ве и цркве, социјализам, конкордант, канцеларијат, Југославија.

1. УВОД

У доступној литератури се углавном заступа став да је у социјалистич-
кој Југославији примењиван модел строге одвојености државе и цркве, при

* Рад је настао као резултат истраживања у 2024. години у оквиру Пројекта „Пробле-
ми стварања, тумачења и примене права“ (тема истраживања: Право у социјалистичкој
Југославији 1945-1990) чији је носилац Правни факултет Универзитета у Београду.

чему се мања одступања од тог модела углавном стављају у историјски контекст и посматрају кроз призму политичког опортунизма и међусобних концесија између верских организација и комунистичког режима. До формалног одвајања државе и цркава и верских заједница заиста јесте дошло, посебно након укидања свих прописа донетих пре и за време окупације, као и након доношења Устава ФНРЈ из 1946. године. Међутим, показало се да је институционалну одвојеност државе и верских организација лакше постићи, док истовремено није било ни жеље ни воље да се суштинска и супстанцијална аутономија верских организација заштити.

У овом раду биће дат приказ нормативног оквира који је уређивао односе државе и верских организација у периоду између 1945. и 1978. године са циљем провере тачности више хипотеза. Прва хипотеза састоји се у тврдњи да је југословенски модел односа државе и религије временом еволуирао, тако да се од најпре отвореног па касније прикривеног терорисања верских организација и њихових службеника прешло на модел секуларне контроле верских организација у којем су оне могле уживати и поједине привилегије, као и склапати конкордате и уговоре којима су регулисана спорна и отворена питања.

Друга хипотеза заснива се на чињеници да однос комунистичких власти према религији и верским организацијама није био идентичан у свим републикама и покрајинама социјалистичке Југославије. Те неформалне разлике понекад су добијале и свој нормативни израз. Иако је југословенски модел односа државе и религије обележавала строга одвојеност државе и цркве и настојање државе да врши контролу над верским организацијама, спровођење тог модела и његово транспоновање у правни систем југословенских република и покрајина није било идентично у свим федеративним јединицама, јер су њихове особености неретко налагале другачији приступ.

На крају, биће проверено у којој мери се нормативни оквир али и примена прописа разликовала у односу на субјекте верске слободе, тј. да ли су све верске организације имале идентичан третман или су ипак одређене верске заједнице имале бољи или лошији положај у односу на остале. У начелу, модели одвојености државе и цркве омогућавају да се лакше успостави систем у којем све верске организације имају идентичан статус и иста права и обавезе. У пракси се показало, међутим, да разлике које постоје међу верским организацијама, чак и у тако ригидним системима као што су били комунистички режими, не могу бити игнорисане.

Први део рада посвећен је прописима који су донети од момента ослобођења до усвајања Устава ФНРЈ из 1946. године, други део садржи краћу анализу уставног положаја цркава и верских заједница у складу са поменутиим Уставом, док је у трећем делу садржана анализа прописа Кривичног законика из 1951. године и закона којима је у појединим областима Југославије

уведена забрана ношења зара и фереце. У четвртном делу рада анализирани су одредбе Закона о правном положају верских заједница из 1953. године, у следећем поглављу приказани су уговори које је држава потписала са већим бројем верских организација, док се у последњем делу рада налази приказ разлика између закона које су донеле републике и покрајине у складу са Уставом из 1974. године. У закључку су сумирани резултати истраживања.

2. РЕСЕТОВАЊЕ ОДНОСА ДРЖАВЕ И ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Након завршетка рата нове власти нису одмах приступиле регулисању односа државе и верских заједница на марксистичко-лењинистичким идеолошким поставкама. Као што Радић примећује, обрачун са верским заједницама требало је да сачека учвршћивање комунистичког режима преко интернационалног признања.¹ Коначно напуштање предратног модела односа државе и верских организација учињено је уредбом АВНОЈ-а од 3. фебруара 1945. године о укидању правних прописа који су били на снази у моменту окупације. Уредбу је потврдио президијум Народне скупштине Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) и она је у форми закона примењивана све време постојања социјалистичке Југославије.² У складу са чл. 2 овог Закона сви правни прописи који су били на снази 6. априла 1941. године изгубили су правну снагу. Иако су и првобитна Уредба и каснији Закон допуштали могућност да се прописи Краљевине Југославије и даље примењују под одређеним условима, остављено је било довољно простора да се широким тумачењем ових одредби створи стање правне несигурности у домену верских слобода, као и да се прописи примењују у зависности од „ефемерног расположења појединих функционера нижих власти“.³

Други закон који је утицао на рад верских организација донело је Председништво АВНОЈ-а 24. маја 1945. Реч је о Закону о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора.⁴ Изазивање и распиривање верске мржње било је посебно регулисано у чл. 5 тог Закона. То кривично дело састајало се у „нападу припадника једне вере на неку другу вероисповест

¹ Р. Радић, *Вером и проишв вере Држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*, Институт за новију историју Србије, Београд 1995, 135.

² Закон о потврди и изменама Одлуке о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и њихових помагача за време окупације, о важности одлука које су за то време донете, о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације, *Службени листи ФНРЈ*, бр. 86/1946.

³ Радић (1995), 141.

⁴ Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора, *Службени листи ДФЈ*, бр. 36/1945; Закон о потврди и изменама Закона о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора, *Службени листи ФНРЈ*, бр. 56/1946.

или у изазивању непријатељског супротстављања припадника једне против припадника друге вероисповести на религиозној основици“. Квалификовани облик овог кривичног дела могли су да почине „црквени представници“. Закон је и предвидео да се научна критика религије и критика рада „верских представника и црквених службеника“ не може сматрати изазивањем верске мржње. За ово кривично дело предвиђене су санкције у распону од казне лишења слободе уз могућност губитка политичких права до смртне казне.⁵ На овај начин остављен је простор за државну и партијску критику религије и припадника верских организација.⁶

Чињеница да је први пропис који делимично уређује поље верске слободе и деловање верских организација био из области кривичног права указује на правац којим су се у првим годинама након ослобођења кретале нове власти када је реч о правима верских организација. Иако је забрана распиривања верске мржње била оправдана са аспекта заштите међунационалних односа, формулације садржане у овом Закону одају утисак да је интенција законодавца била да ограничи деловање верских организација, пре него да сузбије верску мржњу и раздор. Наиме, изазвање верске мржње било је ограничено искључиво на међуверске односе. Изазвање верске мржње од стране оних који нису били „припадници једне вере“ или изазвање мржње према религији којим није изазивано супротстављање припадника једне против припадника друге вере, није могло бити санкционисано у складу са овим Законом. Чињеница да не само научна критика религије већ и критика неисправног рада верских службеника представљају основ за искључење противправности указује на дух времена у којем су злоупотребе положаја верских службеника коришћене као оправдање за спровођење репресије над њима.

Закон садржи једну термилошку особеност. Као и каснији Устав ФНРЈ термин црква и црквени представници користе се искључиво у негативној конотацији. У чл. 5, ст. 4 у којем се прописује квалификовани облик овог кривичног дела наводе се само црквени представници. То значи да тежи облик овог кривичног дела могу да почине само свештеници и остали представници цркава, али не и верски службеници верских заједница. Да није реч о случајном превиду говори формулација ст. 3 истог члана у којем се спомиње неисправан рад „верских представника и црквених службеника“. Очигледно је страх од већинских верских организација које су биле најдоминантније у Југославији стварао потребу да се строже поступа са њиховим свештенством, што је посебно долазило до изражаја у првим годинама након ослобођења. У периоду до доношења првог Устава друге Југославије доне-

⁵ Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора, *Службени лист ДФЈ*, бр. 36/1945, чл. 3 и 4.

⁶ P. Ballinger, K. Ghodsee, „Socialist Secularism. Religion, Modernity, and Muslim Women’s Emancipation in Bulgaria and Yugoslavia 1945–1991“, *Aspasia* 1/2011, 11.

то је још неколико закона који су санкционисали изазивање верске мржње, попут Закона о штампи,⁷ Закона о уређењу народних судова и др.⁸

3. УСТАВНИ ПОЛОЖАЈ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Основе на којима ће бити регулисан уставни положај црква и верских заједница могу се пронаћи у бројним документима Комунистичке партије из међуратног периода. Основни принцип на којем је требало да почива нови систем државно-црквених односа био је строга одвојеност државе и вере. Како се види из записника Савезне и Народне уставотворне скупштине, чланови тог тела углавном нису доводили у питање намеру уставотворца да одвоји цркву од државе. Устав ФНРЈ из 1946. године гарантовао је слободу савести и вероисповести и експлицитно је прописао да је црква одвојена од државе (Устав ФНРЈ, чл. 25).⁹ Чланом 38, ст. 5 Устава прописано је и да је школа одвојена од цркве. Уставом је загарантована и слобода верских заједница да врше верске послове и обреде под условом да се њихово учење не противи Уставу. Такође, слобода деловања загарантована је и школама за спремање свештеника, међутим прописан је и општи надзор државе над њима. Уставом је прокламована и једна врста канцел-параграфа којим је не само забрањена злоупотреба цркве и вере у политичке сврхе, него и постојање политичких организација на верској основи.

Устав ФНРЈ је предвидео и могућност да држава материјално помаже верске заједнице. Ова одредба, без јасних критеријума по којима је помоћ могла бити додељена, неретко је злоупотребљавана за постизање државних, тј. партијских циљева. Тако је дотација коју је СПЦ тражила 1953. године ускраћена због њеног одбијања да призна удружење прогресивних свештеника и реши црквено питање у Македонији.¹⁰ Уставом из 1946. године као једина пуноважна форма брака прописан је грађански брак склопљен пред надлежним државним органима. Остављена је могућност да се верска форма брака може закључити, али тек након скапања пуноважног брака (Устав ФНРЈ, чл. 26). Против ове одредбе Устава иступио је у више наврата Свети архијерејски Синод СПЦ.¹¹

Иако се у тексту Устава виде недоследности када је реч о термину употребљеном за означавање верских организација уопштено, занимљиво је да

⁷ Закон о штампи, *Службени лист ДФЈ*, бр. 65/1945, чл. 11.

⁸ Закон о уређењу народних судова, *Службени лист ДФЈ*, бр. 67/1945, чл. 3.

⁹ Одлука уставотворне скупштине Федеративне Народне републике Југославије о проглашењу Устава Федеративне Народне Републике Југославије – Устав ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 10/1946.

¹⁰ Радић (1995), 181.

¹¹ *Ibid.*, 163.

се термин „црква“ користи искључиво у негативном контексту: уставни текст одваја државу само од цркве (иако је несумњиво била одвојена и од верских заједница) и забрањује злоупотребу цркве (и вере). Насупрот томе, слобода деловања и могућност државне помоћ предвиђени су били само за верске заједнице. Иако је реч о терминолошкој недоследности која није имала значајан утицај на остваривање права верских организација без обзира да ли се самоидентификују као цркве или верске заједнице, она указује на општу атмосферу у којој су цркве виђене као главни реметилачки фактор новог поретка.

Имплементација модела строге одвојености требало је тек да буде спроведена по дубини. Убрзо након усвајања Устава ФНРЈ из 1946. године, на седници Политбироа ЦК КПС Митра Митровић је најавила издвајање Богословског факултета из Београдског универзитета.¹² Верски празници, укључујући римокатолички и православни Божић, нису обележавани као празници и нерадни дани. Прослављање верских празника изван верских објеката постаје преседан након 1950. године.

4. КАНЦЕЛПАРАГРАФ И ЗАБРАНА НОШЕЊА ЗАРА И ФЕРЕЦЕ

Кривичним закоником из 1951. године уведено је кривично дело злоупотребе вере и цркве у политичке сврхе. Биће овог кривичног дела састоји се у злоупотреби верских послова или обреда у сврхе које су противне уставном поретку. Учинилац овог кривичног дела, у складу са Закоником, могао је бити само верски представник, док је као санкција предвиђена казна затвора у трајању до две године.¹³ Тако је тзв. канцелпараграф, који је своју примену имао и у првој Југославији,¹⁴ нашао своје место у и у законодавству друге Југославије, при чему је законска формулација одсликавала марксистичко поимање религије и особености функционисања југословенског социјализма.¹⁵ Закоником је, такође, санкционисано „противзаконито вршење обреда венчања“ које се састојало у закључењу брака по верским прописима пре него што се брак склопи пред надлежним државним органом. Запрећена је била новчана казна или казна затвора. Да ли ће се склапање верског брака бити законито или противзаконито зависило је, дакле, само од времена ње-

¹² АС, ЦК СКС, Политбиро, к1.

¹³ Кривични законик, *Службени листи ФНРЈ*, бр. 13/1951, чл. 311.

¹⁴ Вид. чл. 12 Видовданског устава и параграф 400 Кривичног законика за Краљевину Југославију. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвајта и Словенаца*, бр. 142а; Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвајта и Словенаца*, додатак 016/1929.

¹⁵ М. Božić, „The Law Unveiled: On Burka Ban, Kanzelparagraph and Militant Secularism in the Socialist Yugoslavia“, *Pravni zapisi* 2/2021, 435.

говог склапања, а не од форме брака или верске организације у оквиру које је брак склопљен. Законик је прописао и кривично дело ометања верских обреда, за које је забрањено новчаном казном или казном затвора до једне године.¹⁶ Из наведеног се види да је прописана казна за верског службеника који почини кривично дело злоупотребе вере и цркве у политичке сврхе дупло је строжа у односу на казну за дело ометања верских обреда.

У првом периоду након Другог светског рата, а пре ступања на снагу Закона о правном положају верских заједница, дошло је до још једног значајног мешања државе у право грађана да испољавају своја верска уверења. Реч је о законима којима је забрањено муслиманкама прекривања лица и ношење зара или фереце. Иако поменута забрана није постајала на федералном нивоу, она је уведена законима које су донеле федеративне републике на чијим територијама је живео значајан број муслиманског становништва. Први такав закон усвојен је септембра 1950. године у Босни и Херцеговини,¹⁷ затим у Црној Гори,¹⁸ да би почетком 1951. године идентични закони били усвојени у Србији и Македонији.¹⁹ Законима је било инкриминисано ношење зара или фереце као и свако покривање лица жене. Предвиђене санкције су казна лишења слободе или алтернативно новчана казна. Осим забране покривања лица, истим законима било је санкционисано наговарање жене да носи зар или ферецу као и „свака радња управљена на подржавање ношења зара и фереце и покривање лица жене“ укључујући и злоупотребу верских осећања.²⁰ Тако је преко наведених закона уведена једна особена врста канцелпараграфа у југословенско законодавство.²¹ Иако је овај процес требало да укаже на нови социјални положај и еманципацију муслиманки,²²

5. ЗАКОН О ПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Током друге фазе дошло је до промене у верској политици јер је поста-
ло јасно да религија неће нестати,²³ те да се и поред свих уложених напора

¹⁶ Кривични законик, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 13/1951, чл. 312 и 313.

¹⁷ Закон о забрани ношења зара и фереце, *Службени лист НР Босне и Херцеговине*, бр. 32/50.

¹⁸ Закон о забрани ношења зара и фереце, *Службени лист НР Црне Горе*, бр. 31/50.

¹⁹ Закон о забрани ношења зара и фереце, *Службени лист НР Србије*, бр. 4/51. Закон за забрана да се носи зар и фереце, *Службен весник на НР Македонија*, бр. 1/51.

²⁰ Чл. 2 и чл. 4 Закона о забрани ношења зара и фереце.

²¹ М. Војић (2021), 432.

²² Т. Hadžiristić, „Unveiling Muslim Women in Socialist Yugoslavia: The Body between Socialism, Secularism, and Colonialism“, *Religion and Gender* 2/2017, 185.

²³ Иако је такав наратив владао све до краја постојања социјалистичке Југославије. Т. Kurtović, *Church and Religion in the Socialist Self-Management Society*, Socialist Thought and Practice, Belgrade 1980, 64.

не може искоренити. То је водило промени парадигме, па се уместо отвореног чеоног сукоба са верским организацијама приступило мање радикалним методама контроле верских организација уз избегавање отворених конфликта. Овај период обележавају значајнији покушаји регулација правног статуса верских организација, либерализација њихове легализације и уговорно регулација отворених питања.

Закон о правном положају верских заједница из 1953. године, иако би било очекивано да је прецизирао и спровео уставне одредбе о односу државе и верских организација, заправо је само уредио одређене аспекте деловања црква и верских заједница и вршење државног надзора над њима.²⁴ Грађанима је зајемчена слобода савести и вероисповести, али је у складу са тада преовлађујућом идеологијом исповедање вере ограничено на приватну сферу појединца (чл. 1, ст. 3). Посебно су верске организације биле спречаване да учествују у јавном животу, док су њихови припадници посматрани као грађани другог реда.²⁵ Закон доста неодређено прописује да грађани могу оснивати верске заједнице, али нису прецизирани ни услови ни процедура у складу са којима би се оснивање вршило (чл. 2, ст. 1). Из наведеног би се могло закључити да оснивање верских организација није било условљено било каквим формалностима. Овај став демантују каснији прописи пошто је процедура регистрације прецизирана Уредбом за извршење Закона о правном положају верских заједница коју је 1955. године донело Савезно извршно веће.²⁶ У сваком случају, ни тада нису уведени строги услови за пријаву верских организација.

Закон садржи више одредби у којима се понављају или разрађују одредбе Устава из 1946. године и ранијих законских прописа. У чл. 4 је поновљена уставна одредба да је школа одвојена од цркве, док је у чл. 5 садржан канцел-параграф којим се забрањује „злоупотреба верских послова, верске наставе, верске штампе, верских обреда и других испољавања верских осећања у политичке сврхе“. Учинилац овог кривичног дела могло је бити свако лице, а не само верски службеници, што је то била једна од особености немачког облика канцелпараграфа. Законска дефиниција овог кривичног дела доста је ширира од формулације сличног кривичног дела садржаног у Кривичном законнику из 1951. године (чл. 311), чиме су проширени не само круг потенцијалних учинилаца овог кривичног дела, већ и број инкриминисаних радњи. Такође, у Закону је поновљена и забрана изазивања и расприривања верске нетрпељивости, мржње и раздора, која је раније регулисана већ поменутиим Законом о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора.

²⁴ Закон о правном положају верских заједница, *Службени листи ФНРЈ*, бр. 22/1953.

²⁵ P. Mojzes, „Religious Liberty in Yugoslavia: A Study in Ambiguity“, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 2/1986, 29.

²⁶ АЈ, СИБ, 130-783-1259.

Законом је даље прописано да су верске заједнице и њихови „одговарајући органи“ правна лица по грађанском праву (чл. 8). Интенција законодавца је била да истакне раскид са претходним системом у којем су цркве и верске заједнице имале статус јавних корпорација, али и чињеницу да државају статус правног лица.²⁷ У вези са том намером је и одредба којом је прописано да све одлуке верских организација (дисциплинске и из области брачног права) немају дејство изван самих верских организација (чл. 10), што је представљало само разраду уставне норме о пуноважности искључиво грађанског брака склопљеног пред државних органима. Закон је гарантовао и право свештеника да оснивају свештеничка удружења (чл. 9).

Закон о правном положају верских заједница није регулисао већину спорних питања која су оптерећивала односе државе и највећих верских организација. Притисци на Српску православну цркву да реши тзв. „македонско црквено питање“ у духу новог поретка, као и на Римокатоличку цркву да прекине везе са Ватиканом нису престајали. Током те исте 1953. године дошло је до својеврсне кулминације отворених сукоба између партијских и државних органа и представника верских организација.²⁸ Због бројних недостатака и великог броја нерешених питања у области верске политике, Закон није могао да спречи даљу ескалацију у односима државе и две велике цркве у социјалистичкој Југославији. Иако сам Закон није додатно лишавао верске организације њихових права, он није имао потенцијал да надвлада политичку кризу као и чињеницу да је државна и партијска верска политика била управљена директно против интереса највећих верских организација.

6. КОНКОРДАТ И УГОВОРИ О СОЦИЈАЛНОМ ОСИГУРАЊУ СВЕШТЕНИКА И ВЕРСКИХ СЛУЖБЕНИКА

Односи са Римокатоличком црквом били су посебно затегнути након прекидања дипломатских односа са Ватиканом. Државни пројекти који су тежили разбијању јединства Римокатоличке цркве у Југославији и њеном одвајању од Ватикана, попут свештеничких удружења, нису давали жељене резултате.²⁹ Притисци су кулминирали у првој половини пете деценије прошлог века, да би у другој половини дошло до одређене стабилизације и смиривања тензија. Након бројних перипетија, прелиминарних и тајних кон-

²⁷ Д. Букић, *Интeрконфeсионално законодавство у Југославији и Србији 1919-2006*, Београд 2022, 88.

²⁸ Р. Радић, *Држава и верске заједнице: 1945-1970 Део 1*, Институт за новију историју Србије, Београд 2002, 381.

²⁹ Р. Радић, *Држава и верске заједнице: 1945-1970 Део 2*, Институт за новију историју Србије, Београд 2002, 415.

таката и преговора и разних компликација Протокол о разговорима између представника СФРЈ и представника Свете Столице потписан је 25. јуна 1966. године у Београду.³⁰ Тим Протоколом за који ће се испоставити да ће у пракси имати снагу конкордата, Римокатоличка црква добила је додатне гаранције слободе вршења верских обреда и послова док је Влада СФР Југославије прихватила „компетенције Свете Столице у вршењу њене јурисдикције над Католичком црквом у Југославији у спиритуалним питањима и питањима црквеног и верског карактера“ уз једино ограничење да оне не смеју бити у супротности са унутрашњим поретком државе. Такође, загарантовано је и право католичких бискупа да одржавају контакте са Светом Столицом који треба да имају искључиво верски и црквени карактер. Садржина Протокола упућује на закључак да њиме нису решена сва отворена питања деловања Римокатоличке цркве у Југославији. У сваком случају, он је показатељ да је пронађен одређени *modus vivendi* између највеће верске организације на свету и једне социјалистичке државе која и поред свих напора није успела да ту цркву подреди својим интересима и утицајима.³¹ Иако је сам назив акта скроман, вероватно да би се избегле замке претходног покушаја склапања конкордата између Југославије и Свете Столице, он је ратификован у редовној процедури и показало се да је имао ефекат међународног уговора, па је с правом тако класификован и у литератури и од стране ватиканских службеника.³² Из наведеног следи да је у социјалистичкој Југославији од 1966. године Римокатоличка црква уживала посебно привилегован статус у односу на остале верске организације, јер је слобода вршења различитих облика њених делатности била загарантована међународним уговором.

Уговорно регулисање спорних односа са верским организацијама није било ограничено само на Римокатоличку цркву. Иако је наравно реч о уговорима унутрашњег права, поједине верске организације улазиле су у уговорне односе са државом да би решиле питање социјалног, здравственог и инвалидског осигурања свештеника и верских службеника. Уредбом о социјалном осигурању свештеника из 1951. године предвиђено је да се посебним уговором између врховних управних органа признатих вероисповести и Савета за народно здравље и социјалну политику Владе ФНРЈ може регулисати социјално осигурање свештеника признатих вероисповести (чл. 1).³³ Изме-

---

³⁰ Odluka o ratifikaciji Protokola o razgovorima koji su vođeni između predstavnika Vlade Jugoslavije i predstavnika Svete Stolice, *Službeni list SFRJ – Dodatak Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 11/66.

³¹ М. Акмадџа, „Преговори Свете Столице и Југославије и потписивање протокола из 1966. Године“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/2004.

³² М. Божић, „Tito's concordat-The 1966 Protocol on the negotiations between Yugoslavia and the Holy See from a legal perspective“, *Pravni zapisi* 2/2020, 575.

³³ Уредба о социјалном осигурању свештеника, *Службени листи ФНРЈ*, бр. 25/1951.

нама и допунама из 1954. године предвиђено је да такав уговор могу склопити не само врховни органи верских организација, већ и професионална удружења свештеника.³⁴ Овим изменама отворен је пут да се свештеничка удружења укључе у решавање питања социјалног осигурања свештеника независно од врховних органа верских организација. Такође, на овај начин вршен је притисак на свештенике да се учлане у сталешка удружења како би остварили права предвиђена оваквим уговорима. На основу ових измена и допуна уговоре је склопило Сталешко удружење католичких свештеника у Социјалистичкој Републици Србији 21. маја 1960. године и 10. септембра 1964. године.³⁵

Временом је све већи број верских организација склапао уговоре са државом о регулисању социјалног осигурања свештеника и верских службеника. Тако је Српска православна црква склопила неколико уговора о социјалном осигурању свештеника.³⁶ Римокатоличка црква је склопила сличан уговор са Социјалистичком Републиком Словенијом 1966. године,³⁷ док је Београдска надбискупија потписала уговор са републичком заједницом у Београду 3. јула 1978. године.³⁸ Исламска верска заједница у СФРЈ потписала је уговоре о социјалном осигурању верских службеника 1960, 1964. и 1967. године,³⁹ док су два уговора о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања потписана између Републичког старешинства Исламске заједнице и Републичке заједнице пензијског и инвалидског осигурања радника-Београд којим су били покривени верски службеници на подручју те заједнице.⁴⁰

³⁴ Уредба о изменама и допунама Уредбе о социјалном осигурању свештеника, *Службени листи ФНРЈ*, бр. 5/1954.

³⁵ Уговор о социјалном осигурању католичких свештеника – чланова Сталешког удружења католичких свештеника у Социјалистичкој Републици Србији, *Службени листник СРС*, бр. 46/1964.

³⁶ Уговор о социјалном осигурању свештеника Српске и Македонске православне цркве, *Службени листи СФРЈ*, бр. 31/1966; Уговор о социјалном осигурању свештеника Српске и Македонске православне цркве, *Службени листи СФРЈ*, бр. 31/1966; Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања свештеника Српске православне цркве, *Службени листник СРС*, бр. 3/1974;

³⁷ *Collection of Yugoslav Laws, The Legal Status of Religious Communities*, Institute of Comparative Law, Beograd 1967, 68.

³⁸ Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања свештеника београдске надбискупије, *Службени листник СРС*, бр. 15/1979.

³⁹ Уговор о социјалном осигурању верских службеника Исламске верске заједнице у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени листи СФРЈ*, бр. 11/1964; Уговор о социјалном осигурању верских службеника Исламске верске заједнице у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени листи СФРЈ*, бр. 14/1967.

⁴⁰ Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања верских службеника Исламске заједнице у Социјалистичкој Републици Србији, *Службени листник СРС*, бр. 11/1974 и Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања верских службеника Исламске заједнице у Социјалистичкој Републици Србији, *Службени листник СРС*, бр. 38/1979.

Уговори о социјалном осигурању свештеника потписивани су у више наврата углавном да би се ускладиле основице осигурања. Већина уговора склопљена је 1959. и 1960, 1964. и у периоду између 1974. и 1979. године. Током 1960. године уговори о социјалном осигурању свештеника потписани су са Реформатском хришћанском црквом, Румунском православном црквом у ФНРЈ, Евангеличко-хришћанском црквом у НР Србији и Словачком евангеличком хришћанском црквом а.в. Током 1964. године уговоре са Савезним заводом за социјално осигурање потписали су Савез баптистичких цркава у СФРЈ,⁴¹ као и Савез старокатоличких цркава у СФРЈ.⁴² Када је реч о Социјалистичкој Републици Србији, током 1967. године потписани су уговори између Републичке заједнице пензијског и инвалидског осигурања радника-Београд са горе поменутих верских организацијама,⁴³ док је круг верских заједница које су ушле у уговорни однос са државом поводом социјалног осигурања верских службеника додатно проширен када је уговор потписан и са Методистичком црквом.⁴⁴ У периоду између 1972. и 1979. године сличан уговор потписала и Христова пентекостна црква.⁴⁵ Регулисање социјалног осигурања свештеника и верских службеника великог броја верских организације указује на промене које су се догодиле након Другог светског рата. Верски плурализам није сузбијан и признавањем одређених права малим и новооснованим верским организацијама социјалистичка Југославија се приближавала западним демократским државама.

---

⁴¹ Уговор о социјалном осигурању свештеника баптистичких цркава, *Службени листи СФРЈ*, бр. 23/1964.

⁴² Уговор о социјалном осигурању свештеника старокатоличких цркава, *Службени листи СФРЈ*, бр. 23/1964.

⁴³ Уговор о социјалном осигурању свештеника Румунске православне цркве, *Службени листник СРС*, бр. 33/1967; Уговор о социјалном осигурању свештеника Савеза баптистичких цркава у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени листник СРС*, бр. 34/1967; Уговор о социјалном осигурању свештеника Словачке евангеличке хришћанске а. в. цркве у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени листник СРС*, бр. 35/1967; Уговор о социјалном осигурању свештеника Реформатске хришћанске цркве у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени листник СРС*, бр. 32/1967; Уговор о социјалном осигурању свештеника евангеличке хришћанске цркве, *Службени листник СРС*, бр. 36/1967; Уговор о социјалном осигурању католичких свештеника-чланова Сталешког удружења католичких свештеника у Социјалистичкој Републици Србији, *Службени листник СРС*, бр. 37/1967;

⁴⁴ Уговор о социјалном осигурању свештеника Методистичке цркве, *Службени листник СРС*, бр. 54/1967.

⁴⁵ Уговор о пензијском и инвалидском осигурању свештеника Христове пентекостне цркве, *Службени листник СРС*, бр. 49/1972; Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања свештеника Христове пентекостне цркве, *Службени листник СРС*, бр. 14/1979.

7. ВЕРСКА ПИТАЊА У НАДЛЕЖНОСТИ РЕПУБЛИКА И ПОКРАЈИНА

Након уставних реформи и доношења новог Устава 1974. године,⁴⁶ надлежност за верска питања је пренета са федералног на републички ниво. У том периоду постојала је нада да ће нови закони прецизније регулисати права верских заједница, те да неће оставити простор државним органима да арбитарно тумаче и сужавају њихов обим.⁴⁷ Све републике и аутономне покрајине донеле су сопствене законе о правном положају верских заједница, који су у основи били базирани на одредбама Закона из 1953. године. Најзначајније разлике видљиве су домену верске наставе,⁴⁸ јер су прописи република и аутономних покрајина укинули одређена ограничења. Тако је у словеначком Закону изостала одредба о обавези извођења верске наставе изван времена у којем се изводи школска настава,⁴⁹ док је хрватски Закон дозволио извођење верске наставе не само у просторијама верских заједница, већ у свим просторима под условима које уређују закон и други прописи.⁵⁰ Кад је реч о сагласности родитеља или старатеља, закони донети у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Македонији прописивали су обавезу да оба родитеља морају дати сагласност да дете прати верску наставу,⁵¹ док су закони донети у Словенији, Хрватској и Војводини остављали простора да се тумаче тако да је довољна сагласност само једног родитеља.⁵² Једино Закон који је донет на САП Косово није уопште регулисао ову материју.⁵³ Такође, разлике постоје и када је реч о казним одредбама, пошто једино

⁴⁶ Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, *Службени лист СФРЈ*, бр. 9/1974.

⁴⁷ J. Horak, „Church, State, and Religious Freedom in Yugoslavia, An Ideological and Constitutional Study“, *Journal of Church and State* 2/1977, 294.

⁴⁸ Деатљније: М. Воџић, „Neither Secular State nor Laical Republic? Legal Position of Religious Communities in Communist Yugoslavia – Legal Framework Analysis“, *Pravni zapisi* 1/2019, 55.

⁴⁹ Закон о правном положају верских skupnosti v Socialistični republiki Sloveniji, *Uradni list SR Slovenije*, бр. 15/1976.

⁵⁰ Закон о правном положају вјерских zajednica, *Narodne novine SR Hrvatske*, бр. 14/1978.

⁵¹ Закон о правном положају верских заједница, *Службени гласник СР Србије*, бр. 44/1977; Закон о правном положају вјерских zajednica, *Službeni list SR Bosne i Hercegovine*, бр. 36/1976; Закон за правната положба за верски заједници, *Службен весник на СР Македонија*, бр. 39/1977; Закон о правном положају вјерских заједница, *Службени лист СР Црне Горе*, бр. 9/1977.

⁵² Закон о правном положају верских skupnosti v Socialistični republiki Sloveniji, *Uradni list SR Slovenije*, бр. 15/1976; Закон о правном положају вјерских zajednica, *Narodne novine SR Hrvatske*, бр. 14/1978; Закон о правном положају верских заједница, *Службени лист САП Војводине*, бр. 18/1976; Воџић, 2019, 55.

⁵³ Закон о правном положају верских заједница, *Службени лист САП Косова*, бр. 10/1977.

словеначки Закон није предвиђао било какве санкције у овој материји.⁵⁴ Из наведеног се види да је у периоду након уставних промена дошло до диференцирања у начину на који су нека од горућих питања верске политике регулисана. За Римокатоличку цркву је питање верског одгоја било од великог значаја па не чуди да су због тога републике и покрајине са католичком већином доносиле мање рестриктивне прописе о извођењу верске наставе. Такође, републички и покрајински закони детаљније су уредили поступак регистрације новооснованих верских организација.

8. ЗАКЉУЧАК

Из наведене анализе може се учинити да се југословенски модел односа државе и религије није радикално мењао од 1945. године па све до краја постојања те државе. Међутим, промене су се дешавале постепено и без довођења у питање основних принципа на којима је модел одвојености почивао. Најпре, период пре доношења Устава из 1946. године и Закона о правном положају верских заједница обележио је прво нескривени, а касније перфидни и прикривени терор над верским организацијама и њиховим службеницима. Доношење Закона из 1953. године било је само по себи озбиљна промена, иако њиме није регулисан правни положај верских организација, нити су им загарантована њихова права. Склапање конкордата са Римокатоличком црквом најочигледнији је знак промена које су биле неизбежне. Од 1951. године уговори су склопани са већим верским организацијама ради регулисања социјалног осигурања њиховог свештенства. Временом се круг потписника таквих уговора проширује толико да је око десетак различитих верских организација склопило споразуме са државом којим је било уређено социјално осигурање њихових верских службеника. Такође, познији прописи били су у одређеној мери либералнији када је реч о верској настави и прецизнији кад је реч о регистрацији и регулисању статуса верских организација.

Када је реч о нормативном оквиру којим су била уређена различита питања статуса и деловања верских организација у социјалистичкој Југославији, из свега наведеног се види да су постојали прописи који су примењивани само на одређеном делу територије те државе, односно само на територији појединих република или покрајина. Тако се закони о забрани ношења зара и фереце појављују само у републикама у којима је живео већи број муслимана (Србија, Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора), док иста забрана није постојала у Хрватској и Словенији. То значи да је мали број

---

⁵⁴ Zakon o pravem položaju verskih skupnosti v Socialistični republiki Sloveniji, *Uradni list SR Slovenije*, бр 15/1976.

муслиманки које су живеле у тим републикама могао слободно да прекрива лице и да носи зар или ферецу. Опет слична диференцијација постоји међу републичким и покрајинским прописима о правном положају верских заједница. Закони донети у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Македонији били су идентични са претходним савезним законодавством, док су одредбе хрватског, словеначког и покрајинских закона биле либералније када су у питању правила о извођењу и присуствовању верској поуци. У томе се може видети и ефекат потписивања Протокола између Југославије и Свете Столице, пошто је реч о областима у којима је постојала католичка већина или ако не већина онда значајна мањина (Војводина).

На крају треба навести да нису све верске организације имале идентичан правни положај у социјалистичкој Југославији. Иако су разлике у политици коју су држава и партија водиле према појединим верским организацијама биле далеко веће, у нормативном погледу та разликовања нису била толико евидентна. Систем одвојености државе и цркве у начелу би и требало да има за последицу идентичност положаја свих верских организација. Међутим, чим је дошло до приближавања и нормализације односа између државе и верских заједница, ма колико ти кораци били скромни и обазриви, дошло је и до разликовања у статусу појединих верских организација. Тако је Римокатоличка црква, захваљујући поменутом Конкордату, уживала привилегован положај јер су њена права била загарантована међународним уговором. Иако Протокол из 1966. године није давао Римокатоличкој цркви већи круг права у односу на остале верске организације, она је добила додатну заштиту, која долази до изражаја када се њен положај упореди са другим верским организацијама. У исто време када је Српска православна црква губила јурисдикцију у Македонији и то понајвише захваљујући државном мешању у решавање македонског црквеног питања, Протокол из 1966. године гарантовао је јурисдикцију Свете Столице над Римокатоличком црквом у Југославији. Такође, разлике су постојале између признатих (пријављених) и непризнатих верских организација, као и између оних које су ушле у одговорни однос са државом и оних које то нису могле или нису желеле да учине.

Из наведеног се види да је југословенски модел односа државе и религије није био потпуно статичан и монолитан како се неретко посматра. Он се временом мењао, био је различит у различитим областима државе, а пружао је и могућност да се појединим верским организацијама гарантују одређене привилегије и права. Треба нагласити и да је фактичко стање било доста динамичније, али да на нормативном плану та динамика није увек проналазила свој израз. Из наведеног разлога би у будућим истраживањима требало више пажње посветити материјалним изворима права и друштвеним снагама које су стајале иза правних норми којима је регулисан положај верских организација у социјалистичкој Југославији.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- AJ, СИВ, 130-783-1259.
АС, ЦК СКС, Политбиро, к1.
Ђукић, Д., *Инијерконфесионално законодавство у Југославији и Србији 1919-2006*, Београд 2022.
Закон за забрана да се носи зар и фереце, *Службен весник на НР Македонија*, бр. 1/51.
Закон за правната положба за верскити заедници, *Службен весник на СР Македонија*, бр. 39/1977.
Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора, *Службени лисџ ДФЈ*, бр. 36/1945.
Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора, *Службени лисџ ДФЈ*, бр. 36/1945.
Закон о забрани ношења зара и фереце, *Службени лисџ НР Србије*, бр. 4/51.
Закон о забрани ношења зара и фереце, *Службени лисџ НР Црне Горе*, бр. 31/50.
Закон о потврди и изменама Закона о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора, *Службени лисџ ФНРЈ*, бр. 56/1946.
Закон о потврди и изменама Одлуке о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и њихових помагача за време окупације, о важности одлука које су за то време донете, о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације, *Службени лисџ ФНРЈ*, бр. 86/1946.
Закон о правном положају верских заједница, *Службени гласник СР Србије*, бр. 44/1977.
Закон о правном положају верских заједница, *Службени лисџ САП Војводине*, бр. 18/1976.
Закон о правном положају верских заједница, *Службени лисџ САП Косова*, бр. 10/1977.
Закон о правном положају верских заједница, *Службени лисџ ФНРЈ*, бр. 22/1953.
Закон о правном положају вјерских заједница, *Службени лисџ СР Црне Горе*, бр. 9/1977.
Закон о уређењу народних судова, *Службени лисџ ДФЈ*, бр. 67/1945.
Закон о штампи, *Службени лисџ ДФЈ*, бр. 65/1945.
Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, додатак 016/1929.
Кривични законик, *Службени лисџ ФНРЈ*, бр. 13/1951.
Одлука уставотворне скупштине Федеративне Народне републике Југославије о проглашењу Устава Федеративне Народне Републике Југославије – Устав ФНРЈ, *Службени лисџ ФНРЈ*, бр. 10/1946.
Радић, Р., *Вером ирошив вере Држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*, Институт за новију историју Србије, Београд 1995.
Радић, Р., *Држава и верске заједнице: 1945-1970 Део 1*, Институт за новију историју Србије, Београд 2002.
Радић, Р., *Држава и верске заједнице: 1945-1970 Део 2*, Институт за новију историју Србије, Београд 2002.

- Уговор о пензијском и инвалидском осигурању свештеника Христове пентекостне цркве, *Службени власник СРС*, бр. 49/1972.
- Уговор о социјалном осигурању верских службеника Исламске верске заједнице у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени лист СФРЈ*, бр. 11/1964.
- Уговор о социјалном осигурању верских службеника Исламске верске заједнице у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени лист СФРЈ*, бр. 14/1967.
- Уговор о социјалном осигурању католичких свештеника – чланова Сталешког удружења католичких свештеника у Социјалистичкој Републици Србији, *Службени власник СРС*, бр. 46/1964.
- Уговор о социјалном осигурању католичких свештеника-чланова Сталешког удружења католичких свештеника у Социјалистичкој Републици Србији, *Службени власник СРС*, бр. 37/1967.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника баптистичких цркава, *Службени лист СФРЈ*, бр. 23/1964.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника евангеличке хришћанске цркве, *Службени власник СРС*, бр. 36/1967.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника Методистичке цркве, *Службени власник СРС*, бр. 54/1967.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника Реформатске хришћанске цркве у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени власник СРС*, бр. 32/1967.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника Румунске православне цркве, *Службени власник СРС*, бр. 33/1967.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника Савеза баптистичких цркава у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени власник СРС*, бр. 34/1967.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника Словачке евангеличке хришћанске а. в. цркве у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, *Службени власник СРС*, бр. 35/1967.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника Српске и Македонске православне цркве, *Службени лист СФРЈ*, бр. 31/1966.
- Уговор о социјалном осигурању свештеника старокатоличких цркава, *Службени лист СФРЈ*, бр. 23/1964.
- Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања верских службеника Исламске заједнице у Социјалистичкој Републици Србији, *Службени власник СРС*, бр. 11/1974.
- Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања верских службеника Исламске заједнице у Социјалистичкој Републици Србији, *Службени власник СРС*, бр. 38/1979.
- Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања свештеника Српске православне цркве, *Службени власник СРС*, бр. 3/1974.
- Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања свештеника београдске надбискупије, *Службени власник СРС*, бр. 15/1979.

- Уговор о спровођењу пензијског и инвалидског осигурања свештеника Кростове пентекостне цркве, *Службени гласник СРС*, бр. 14/1979.
- Уредба о изменама и допунама Уредбе о социјалном осигурању свештеника, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 5/1954.
- Уредба о социјалном осигурању свештеника, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 25/1951.
- Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 142а.
- Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, *Службени лист СФРЈ*, бр. 9/1974.
- Акмадџа, М., „Pregovori Svete Stolice i Jugoslavije i potpisivanje protokola iz 1966. godine“, *Casopis za suvremenu povijest*, 2/2004, 473-503.
- Ballinger, P., Ghodsee, K., „Socialist Secularism. Religion, Modernity, and Muslim Women’s Emancipation in Bulgaria and Yugoslavia 1945–1991“, *Aspasia*, 1/2011, pp. 6–27.
- Božić, M., „Neither Secular State nor Laical Republic? Legal Position of Religious Communities in Communist Yugoslavia – Legal Framework Analysis“, *Pravni zapisi* 1/2019, 40-64.
- Božić, M., „The Law Unveiled: On Burka Ban, Kanzelparagraph and Militant Secularism in the Socialist Yugoslavia“, *Pravni zapisi* 2/2021, 418-442.
- Božić, M., „Tito’s concordat-The 1966 Protocol on the negotiations between Yugoslavia and the Holy See from a legal perspective“, *Pravni zapisi* 2/2020, 554-579.
- Collection of Yugoslav Laws, The Legal Status of Religious Communities*, Institute of Comparative Law, Beograd 1967.
- Hadžiristić, T., „Unveiling Muslim Women in Socialist Yugoslavia: The Body between Socialism, Secularism, and Colonialism“, *Religion and Gender*, 2/2017, 184–203.
- Horak, J., „Church, State, and Religious Freedom in Yugoslavia, An Ideological and Constitutional Study“, *Journal of Church and State* 2/1977, 279-300.
- Kurtović, T., *Church and Religion in the Socialist Self-Management Society*, Socialist Thought and Practice, Belgrade 1980.
- Mojzes, P., „Religious Liberty in Yugoslavia: A Study in Ambiguity“, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 2/1986, 23-41.
- Odluka o ratifikaciji Protokola o razgovorima koji su vođeni između predstavnika Vlade Jugoslavije i predstavnika Svete Stolice, *Službeni list SFRJ – Dodatak Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, бр. 11/66.
- Zakon o pravem položaju verskih skupnosti v Socialistični republiki Sloveniji, *Uradni list SR Slovenije*, бр. 15/1976.
- Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Narodne novine SR Hrvatske*, бр. 14/1978.
- Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Službeni list SR Bosne i Hercegovine*, бр. 36/1976.
- Zakon o zabrani nošenja zara i feredže, *Službeni list NR Bosne i Hercegovine*, бр. 32/50.

Dalibor B. Đukić
University of Belgrade
Faculty of Law Belgrade
dalibor.djukic@ius.bg.ac.rs
ORCID ID: 0000-0003-1447-7128

Legal Status of Religious Communities in Socialist Yugoslavia

Abstract: *After the Second World War, Yugoslavia, like other communist regimes, implemented the separation of church and state, coupled with an aggressive secularization that permeated all aspects of society. However, the Yugoslav model of state-religion relations diverged from the typical communist approaches in Eastern Europe. This paper analyzes this unique model by examining the influence of three key factors. The first factor is time. The Yugoslav state's approach to religion evolved over time, shifting from widespread persecution of believers and religious officials to a more cooperative stance, eventually leading to agreements that regulated the rights of specific religious organizations. This paper tests the thesis that, over time, the Yugoslav model gradually moved away from abolitionist system of complete religious freedom restriction towards a model of secular control over religious organizations with a strict separation of church and state. The second factor is territory. In the field of ecclesiastical law, it is widely recognized that identifying the model of state-religion relations within a single state can be a complex task, particularly in federations where the regulation of religious freedom is often devolved to federal units. This paper examines the extent to which the implementation of the Yugoslav model varied across different federal units, how these practices were reflected in legal norms, and what the causes and consequences of these differences were. Finally, the third factor is the subjects of religious freedom. While the principle of equal treatment for all religious organizations should theoretically apply in models of church-state separation, this was not always the case in Yugoslavia. The state's treatment of religious organizations was not uniform, and this paper explores how these disparities were regulated and the underlying reasons for such practices.*

Keywords: *religious communities, freedom of religion, separation of church and state, Yugoslavia, concordat, the pulpit law.*

Датум пријема рада: 26.08.2024.

Датум достављања коначне верзије рада: 16.09.2024.

Датум прихватања рада: 16.09.2024.